

XX. Yüzyılda Tasavvuf'a Dengeli Bir Bakış

Mâhir İz'in *Tasavvuf* İsimli Eseri

Fatma Nur Yürük*

Tasavvuf ilk olarak 1969 senesinde Mâhir İz'in Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki yakın talebelerinden Mustafa Uzun'un sahibi görüldüğü Rahle Yayınları'nın yayıncılık hayatına adım attığı ilk ve son kitabıdır; zîrâ yayınevi maddî güçlükler dolayısıyla yayıncılık hayatına devam edememiştir.¹ Daha sonra Med, Türedav ve son olarak da Kitabevi yayınları arasında M. Ertuğrul Düздаğ'ın düzenlemesi ile bazı değişiklik ve ilâvelerle birçok kez yayımlanmıştır. Biz bu tanıtım yazısında Rahle Yayınları'ndan çıkan ve hocanın gördüğü ilk neşri esas aldık.

Mâhir İz 2 Haziran 1968 târihini taşıyan önsözde kitabın ortaya çıkışıyla alâkalı olarak Yüksek İslâm Enstitüsü öğretim üyeliği sırasında verdiği derslerdeki notların asistanı Selçuk Eraydın'ın talebiyle ortaya nasıl çıktığını anlatır. Kitabın çıkış seyri genel hatlarıyla önsözde, detayları ise *Yılların İz*'inde mevcuttur.

Maarif Vekâleti Din Eğitim Müdürlüğü'ne vekâlet eden Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından Yüksek İslâm Enstitüsü'ne İslâmî Edebiyat Târihi hocası olarak tayin edilen Mâhir İz o sıralar Yüksek İslâm Enstitüsü'ne müdür tâyin edilen Celal Saraç'ı ziyâret eder. Saraç sohbetinde tasavvuf târihi dersine talip hoca bulamadığını belirtir. Mâhir Bey'in dersi verecek hocanın hâiz olması gereken vasıfları sıraladığı bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra kendisine vekâletten bir yazı gelir: "*Uhdemizdeki İslâmî Edebiyat Târihi dersleri alınarak yerine Tasavvuf Târihi dersi verilmiştir.*" İz, bu emrivâki karşısında büyük bir şaşkınlık yaşar; çünkü gerekli vasıfları taşımadığı kanaatindedir. Ancak derse talip olmadığı için kendisinin eskiden beri tasavvuf muhitleri ve edebiyatına ilgisi sebebiyle talebi kabul etmenin ehven olduğunu düşünür. Vekâlet, Kuşeyri'nin *Risâle*'sini kaynak olarak tavsiye ederse de Hoca tasavvufun

* İÜ İlahiyat Fakültesi Doktora Öğrencisi.

¹ Mustafa Uzun, VIII. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda yayımlanan (İstanbul 2014) bildirisinde yayınevini Ahmed Muhtar Büyükcınar Hoca'nın desteğiyle kurduklarını, yayınevinden çıkacak ilk eser olan "*Tasavvuf*"u Mahir İz'in tâbiriyle "Rahle"ye koyduklarını aktarır.

esasları hakkında bir ders notu hazırlamayı tercih eder. Konuları tasavvuf edebiyatının tanınmış metinleri ışığında ele almanın daha uygun olacağı kanaatiyle seçtiği manzum ve mensur örneklerle ders notları hazırlamaya başlar. Bu süreçte, daha sonra kendisi de tasavvuf sahasında önemli bir isim olacak asistanı Selçuk Eraydın, hocasının bütün derslerine girerek söylediklerini not alır. Arkadaşları ve öğrencileri de dersin kitabının hazırlanmasının önemi konusunda teşvikte bulununca ikinci senenin başında kitap olarak basılmadığı takdirde bu notlara yazık olacağını ve kendisinin bunları derleyip toplamaya hazır olduğunu söyleyerek müellifin tabiriyle “ateş gibi çalışarak” eseri yayına hazır hale getirir.

Eser yayımlandıktan sonra “meslek içinden ve dışından birçok kimseden kitabıyla alâkalı tebrik mektupları aldığı” belirten Mâhir Bey, *Yılların İzi*'nde “Prof. Tayyip Okiç, Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu, Semahaddin Cem Bey'in değerli yazılarının bu mektupları taçlandırdığını” zikrederek vazifesini yapmaktan büyük bir memnuniyet duyduğunu belirtmektedir.

Kitap bir giriş ile dört bölüm ve kitabın sonundaki tarikatların kronolojik listesinin yer aldığı ekle birlikte 264 sayfadan oluşmuştur. Birinci bölüm; tasavvufun târifi, mevzûu, gâyesi, menşei, tarîkatta usûl-i aşere başlıklarını taşır. “Tasavvuf Târîhi” başlıklı ikinci bölüm tarikatların doğuşu, kurucuları, âyin ve semâ gibi konuları içerir. Üçüncü bölüm, on altı büyük mutasavvıfın kısa tercüme-i hâllerine ayrılmıştır. Son bölüm ise tasavvufun genel konularından vahdet-i vücûd düşüncesi, kitabın hulâsa ve netice kısımlarını içerir. Eserin sonunda tarikatların kurucularını ve şübelerini gösteren yaklaşık on sayfalık kronolojik bir liste bulunmaktadır. Elli eserden oluşan bibliyografyaya ise kitabın önsözünden önce yer verilmiştir. Orta boyda, açık ve akıcı bir dille kaleme alınmış kitapta, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler mealleri verilerek veya atıflar yapılarak aktarılmıştır. Ayrıca Hoca'nın edebî birikiminin önemli bir yansıması olarak Türkçe, Farsça ve Arapça tasavvufî beyit ve şiirler ile kelâm-ı kibârlar eseri bir hayli zenginleştirmiştir.

Mâhir Bey, kitabın önsözünde birkaç önemli husus üzerinde durur. Bunlardan ilki tasavvufun Yüksek İslâm Enstitüsü ders programına alınmasının önemine dâirdir. Ancak bu önem ona göre henüz daha hak ettiği ilgiyi görememiştir. Oysa diğer meslek dersleri ne kadar mühimse tasavvuf da o kadar mühimdir. Tasavvufun ders olarak yeterince ilgi

görememesinin sebebini tasavvuf anlayışına yönelik hatalı telâkkilerde bulan İz, kitabın ilerleyen bölümlerinde de sık sık bu yanlış anlayışları tashihe yönelik açıklamalarda bulunacaktır. Bir diğer husus Türklerin İslâm'ı kabulü ile neredeyse her şehirde bir cami ile beraber bir tekke ya da zâviyenin kurulmuş olmasının, tarikatların cemiyet hayatındaki taşıdığı öneme dâirdir. Üzerinde durulan bir başka mesele de tasavvuf târihinde zaman zaman görülen ilmiye sınıfı (medrese) ile tasavvuf ehli (tekke) arasında müellifin "*hakikatte müsâmahasızlıktan ileri geldiğini düşündüğü çatışma ve ihtilâflar*"dır. Görünürdeki bu ihtilâfların ilki bazı tarikatlara has olan zikir ve âyinlerin sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle müteşerrî ulema tarafından reddinden kaynaklanmıştır. Müellif bunu sünnete sathî bir bakış açısından doğan sert ve katı bir yaklaşım, insafsızca ve gayr-ı ilmî tavır olarak görür. Bir diğer ihtilâf sebebi ise sûfi olan bazı müfessirlerin iş'ârî tefsir anlayışlarına gösterilen menfi yaklaşımlardan ve cumhura uymayan tevillerden kaynaklanır. Halbuki müellife göre rivâyet tefsirleri arasında en müteber sayılan Razi'nin *Tefsir-i Kebir*'inde bile zaman zaman cumhurun görüşlerine muhalefet bulunur. İhtilaf sebepleri arasında saydığı en büyük ve en müzmin mücadele konusu ise hiç şüphesiz vahdet-i vücûd düşüncesidir. Mâhir Bey'in, İbn Arabî ile birlikte Hz. Mevlânâ'yı da bu düşüncenin bir önderi olarak kabul etmesi önemlidir.

Bunlardan sonra Yüksek İslâm Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi mezunlarından özellikle vâiz ve hatiplik görevlerinde bulunacakların bu konulara temkinli yaklaşmaları gerektiği, hitap edecekleri cemâat arasında tarikat mensubu insanlar olabileceğini hesaba katarak aralarına tefrika sokabilecek davranışlardan uzak durmaları ikazında bulunur. Aynı ikâzı kerâmet sahibi ârif ve âlimlere karşı İslâmî edebin bir gereği olarak hürmet edilmesi konusunda da yapar.

Mâhir İz, Ehlibeyt muhabbetiyle ilgili olarak bazı kötü niyetli kimselerin bunu istismar edebileceğinden söz ederek, asırlardır mel'ânetlerini sürdüren binlerce Yezid'i bırakıp bin üç yüz sene önceki Yezid'i telin etmeyi yanlış bulur. Bunun için yapılan yanlış ve din dışı uygulamaların kasıtlı değilse, duygusal bir yaklaşım olduğunu söyler. Buğzu sadece Yezid'e hasretmenin son derece dar bir bakış açısından doğduğunu belirtir. Hele bu noktayı mezhep çatışmasına kadar genişletmeyi ciddi bir hata olarak görür, fitne ve tefrikaya sebep verdiğine dikkat çeker. Yazar, Yezid'i bir şahıs olarak ele almaktan ziyade

“yezidî vasıfları olan tutum ve davranışları sergileyen kimselerin yaptıkları kötülöklere mâni olmanın daha makbul olduğu” düşüncesindedir.

Müellif eserin “Giriş”inde tasavvufun İslâm’ın yayılmasını tâkiben inkişâfının sebeplerini ele alır. Hz. Peygamber’den sonra Hulafâ-i Râşidîn Dönemi ile devamında, Emevîler ve Abbasîler ile birlikte gelişen refah yanında kanlı ihtilâllerin toplumda zühdü ve bu ölçüyü hayatının mihverî haline getiren zâhidliği doğurduğuna işaret eder. İrfan ve keşif sahibi zâhidlerin etrâfında kurulan dergâhlarda yaşayan dervişlerin sûfi zümreleri nasıl oluşturduğunu izah eder.

Tasavvuftaki en önemli unsurların, “zikir ve fikir” olduğu bunların doğru anlaşılması gereği vurgulanarak, zikir “*tefekkür ederek Hakk’ın sonsuz tecellilerini her hâlükârda tesbih, takdis ve tedkik ederek düşünmek*” şeklinde tarif edilmiştir. Tefekkür de bu bakımdan bir zikirdir. Hocanın “zikr”e getirdiği bu yorum kitabın sonuna kadar aralıklarla devam edecektir.

İz, tekkelerin/tarikatların zamanla bozulmasını, Ehl-i Sünnet dışındaki bazı sûret-i haktan görünen toplulukların buralarda boy göstermesiyle ilgili bulur ve mürşidlerin yerlerine yeterince ehil olmayan halifeleri bırakmalarını birinci âmil olarak zikreder. Bu noktada Ehl-i Sünnet dışındaki tarikatların kitaba dahil edilmeyip, mezhepler târihi içinde değerlendirilmesi gerektiği tespiti dikkat çekicidir.

İz’e göre İslâm tarihinde zaman zaman görülen medrese ve tekke mücadelesi şekle âit bir durumdur ve bu ihtilâfa neden olan ise târihçilerin bazı târihi vâkıaları gelişigüzel nakletmesidir. Burada İz, tarih ve hadis metodu arasındaki farka değinerek hadisin ilmî açıdan daha üstün bir esas teşkil ettiğini söyleyerek vâkıaları nakletmede hadis metodunun uygulanması ve hislerden çok ilmî hassasiyetin taşınması gerektiğini söyler.

Kitabın birinci bölümü “tasavvufun târihi”, “mevzû”, “gâyesi”, “menşei”, “iştikâki”, “sûfiyye istilâhları” ve “tarikatta usûl-i aşere” alt başlıklarını içerir. İlk dönem tasavvuf klasiklerinde adı geçen yirmi kadar sûfinin tasavvuf târiflerini vererek her târihi kısaca açıklar. İzahlarda dikkati ilk çeken kitap ve sünnet ile şeriat ve hakikat vurgusudur. “*Tasavvuf ahkâm-ı dîne sünnet-i Resûl’e sarılmaktan ibârettir.*” yorumu Mâhir Bey’in tasavvufî anlayışını gösteren ifâdelerden sadece biridir. Büyük oranda Kuşeyri’den aktarılan târiflere bakıldığında müellifin tutumunun tasavvufun hem bir ilim hem de bir hâl olarak anlaşıldıği ilk

dönemlerle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu, daha çok memleketin siyasî şartlarıyla dine bakış açısından kaynaklanan, tasavvuf ve tarikatlerin yasaklanmasının etkisiyle gelişen “savunma düşüncesinin” yarım asır önceki tezâhürü olarak izah edilebilir. İz'e göre ilim ile anlaşılmayan bazı hakikatler, keşif ve kerâmet ile anlaşılabilir, ancak sûfi “*bu bâtın ilmîdir deyip Kur'ân ve sünnete muhâlif söz söylememeli ve vâkıf olduğu hakikati her zaman her yerde, herkese açmamalıdır*”.

Müellifin, “*vahdet-i mevcutçuların kendilerini vahdet-i vücûdçu sandıklarını, dua ve ibâdete ihtiyaç yoktur diyerek tevhidî iptal ettiklerini söylemesi*” önemli bir noktadır. “*İbâdetleri yok saymanın tevhidle ya da Kitap ve sünnetle asla bağdaşmadığını gösteren*” ilk dönem sûfilerle aynı düşüncüyü paylaşarak vahdet-i mevcutçuların “*Ölüm gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et*” hükmünü “*yakîn gelinceye kadar*” diyerek tevil etmelerini, daha hayattayken emirlerden kaçmanın bir yolu olarak görür. Onun burada ve diğer bölümlerde yeri geldikçe “zikir, şükür ve fakr” kavramların hakiki anlamlarına gösterdiği hassasiyette kitabın bir ders kitabı olarak düşünülmesinin etkisi de büyüktür.

Mâhir Hoca'nın sûfi tanımını da önemlidir: “*Hâl ve harekâtını Kur'ân'a ve sünnete tatbik ederek Hakk'ın rızasını tahsil, bu sâyede Hakk'ın mazhar-ı tecellisi olmak sûretiyle mümkün mertebe hakâyık-ı ilâhiyyeye kesb-i ittılâ'dır. Sûfi bu ittılâ ve vukuf nisbetinde mertebe kat eder. Sûfi takvâ libâsını giyen kimsedir. Tarikatlardaki şekil ve merasim âyin ve semâ gibi hususlar tasavvufun olmazsa olmazları değillerdir. Levâzım-ı asliyesidir.*”

Aksaray Olanlar şeyhi İbrahim Efendi'nin tasavvuf târiflerini içeren meşhur manzûmesini nakdederek manzûmenin akabinde şiiri beyit beyit şerh eder. Ardından müellif tasavvufun mevzuunu, imânın, İslâmın ve ihsânın zevkan bilinmesi, nefsini bilmek, mükâşefe, müşâhede, makamlar, kurb, fenâ, bekâ gibi kavramlar olarak belirler. Tasavvufun gâyesini ise: “*mekârim-i ahlâkı tamamlamak üzere geldiğini ifâde eden Hz. Peygamber'in hakiki vârisi olmak ve rûhun cisim üzerine gâlibiyetini temin için alınan tedbirler*” şeklinde açıklar.

Tasavvuf ve sûfi kelimesinin iştikâkının anlatıldığı kısımda özellikle “sofos” köküyle ilgili olarak Ferid Kam, Şemseddin Sâmi, İsmâil Hakkı İzmirli gibi isimlerin bu görüşü kabul ve redde ilişkin düşüncelerine yer verilmesi dikkat çekicidir. “Sûf” kelimesi üzerinde ise daha uzun mütâlâalarda bulunan yazar için diğerleri de mânâ bakımından sahih

olmakla birlikte kendisinin kâil olduğu görüş tasavvuf kelimesinin “sûf” kökünden gelmiş olması gibi görünmektedir.

Tasavvufun menşei hakkında önce müsteşriklerin görüşlerini ele alan müellif, İran, Hind, Yeni Eflâtuncu ve İbrânî-Hristiyan menşeli görüşleri kısaca îzah ederek reddeder. Mistisizmin diğer dinlerde de bulunmakla birlikte İslâm tasavvufunun kaynağının Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler olduğunu ifâde eder.

Sûfiyye ıstılâhlarının anlatıldığı kısımda tasavvuf kavramının elli iki kısa târifine yer verilir. Tertipte alfabetik sıralama yerine, kavramların anlam örgülerindeki yakınlıkları dikkate alınmıştır; fenâ-bekâ-gaybet, sahv-sekr-mahv gibi. Müellif’in kısa îzahları verilen bu tasavvuf ıstılâhlarının *“her zaman her yerde aynı anlama gelmediklerini, bu ayırım yapılmadığı için de yanlış telakkilerin ortaya çıktığını ifâde”* etmesi önemlidir.

Bir sonraki fasılda Necmüddîn Kübrâ’nın eserine de ismini veren “Usûlü’l-Aşere” yâni “on usûl” dikkatle ele alınmıştır. Mâhir İz, “tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikre mülâzemet, tamâmıyla Hakk’a dönmek, sabır, murâkabe ve rıza” esaslarının hakikatleri iyi anlaşıldığı takdirde İslâm tasavvufunun rûhunun ortaya çıkacağı kanâatindedir. Bu esaslar arasında özellikle zikir, tevekkül, kanâat, uzlet ve sabrın hatalı anlaşıldığını dile getirerek doğru izahları yapılmıştır. Kenarda köşede tefekkür edilmeden yapılan zikrin sevap yerine belki de sorumluluk doğuracağını ifâde etmiştir. Zikrin bu çerçevesi anlaşılmadan tasavvufî şahsiyet tahakkuk etmez. *“Bir Müslümanın hiçbir tarîkate intisap etmeksizin bid’ât-ı seyyie dışında her tarîki hoş görerek bu on esas ile yol alması bir sûfi için en sâlim yoldur, şekil ve merâsim ise tasavvufun teferruatından ibârettir”* ifâdeleri onun tasavvuf düşüncesinin bir özeti gibidir.

İkinci bölüm “tarikatlar”, “doğuşu”, “usûl ve âdâbı” ve “kurucuları” başlıklarından oluşan “tasavvuf târihini” içerir. İz, tasavvuf târihini “tarikat öncesi tasavvuf” ile “şahıslar etrafında sistemli ve teşkilatlı seyreden dönem” diye ikiye ayırır. “Tarikat öncesi tasavvuf” kitap ve sünnetle sınırlı, zühd hayâtından oluşur ve hicri ikinci asrın sonlarından itibaren gelişir. “Şahıslar etrafında sistemli seyreden dönem” ise hicri beşinci asırda başlar. Bu dönemde bilinen belli başlı on iki tarikatın ismine yer vererek tarikatları üç nev’e ayırır: Zühd yolu olan “ahyâr tarîki”; Mücâhede ve riyâzet yolu “ebrâr tarîki”; Aşk, muhabbet ve cezbe yolu olan tarîk-i şettâr, etvâr-ı tarîk/tarîk-i sâirîn de denilen “aşk tarîki”.

Burada tarıkattaki tâlib, mürîd ve sâlik ve vâsıl gibi çeşitli dereceler anlatılarak seyr- i sülûk, zevk, vecd ve hâl gibi çeşitli kavramlara, özellikle tevekkül ve kanaat kavramlarına bir kez daha vurgu yapılır.

“Tarikatların usûl ve âdâbı” başlığını taşıyan kısımda şeyhe bîat/muâhede anlatılır ve İsmâil Hakkı Bursevî’den bir nakille bu muâhedenin Allah ve Resûl’ü adına yapıldığı ifâde edilir. Seyr-i sülûktaki mertebeler ve sâlikin temel dayanağının zikir oluşu sebebiyle “zikrin en mükemmeli öncelikle namazdır” vurgusu yapılır. Ardından şeyhin sâlike tavsiye ettiği evrâd ve ezkâr gelir. Zikr-i dâim sâlikin her ânını tefekkürle edâ ettiği zikirdir. İz, her sâlih amelin birer zikir olduğunu söyler. Bu mevzûun bir nevi devâmı olan “âyin ve semâ” kavramlarının anlatıldığı alt başlıkta önce kavramların anlamları verilir. Erbâb-ı tarîkin, tekke içinde icrâ ettiği usullere “âyin” dediklerini ancak fakihlerin bunu kabul etmedikleri için yerine “icrâ-yı zikrullâh” tâbirini câiz gördüklerini dile getirir. Her bir tarıkata mahsus âyinlere birer cümleyle temastan sonra âyin ve semâ hakkındaki tartışmalara değinir.

“Tarikatlar ve kurucuları”nın anlatıldığı başlık altında on yedi tarikat, kronolojik bir sıralama takip edilerek ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Kadirilikle başlayan sıralama Müceddidiyye tarikatı ile biter. Her bir tarikatın önce silsilesi sonra tarikat kurucusunun kısaca hayatı verilir, kurucusunun mevcut eserleri sıralanır ve tarikatın belli başlı kollarının isimleri nakledilir.

“Büyük mutasavvıflar” ismini taşıyan üçüncü bölümde bazı büyük sûfilerin kısa tercüme-i hâlleri, düşünceleri ve eserlerinin isimlerine yer verilir. Müellifin, sûfilerden naklettiği sözlerin ekserisi onların kitap ve sünnete olan bağlılıklarını ifade eder. Cüneyd-i Bağdâdî’nin meşhur “*Bizim bu ilmimiz kitap ve sünnetle mukayyettir*” sözü müellifin tasavvuf anlayışındaki hududların tâyini bakımından önemlidir.

İz, Kuşeyrî’den hâl tercümesini iktibâs ettiği sekiz ve onuncu yüzyıllarda yaşamış on beş sûfinin ardından XVI. yüzyılda yaşamış bulunan Aziz Mahmud Hüdâî ve İsmail Hakkı Bursevî’nin hâl tercümelerine yer verir.

Tarikatları kendi şahsî menfâatleri ve ikballeri için kullanıp şeyhlik taslayan insanlarla, hakikî tarikat şeyhlerinin birbirinden ayırt edilmesinin tasavvuf erbâbı için ilk vazife olduğunu belirtir.

Dördüncü ve son bölümde “Vahdet-i vücûd”, “hülâsa” ve “netice” başlıkları yer almıştır. Müellif, buraya kadar zikredilen konuları

tasavvufun “amelî” kısmı, vahdet-i vücûd bahsinin ise tasavvufun “fikriyyât” kısmını teşkil ettiğini belirtir. Vahdet-i vücûdun menşesine dâir ileri sürülen iki fikirden ilki kavramı Hind, Mısır, Yunan dinleri ve filozoflarının varlık hakkındaki nazariyelerine ircâ eden görüştür. Bunlar daha çok panteizme dayalı mütâlaalar olduğundan müellife göre felsefeye bırakılmadır. İkinci fikir ise vahdet-i vücûdun mesnedini Kur’ân-ı Kerîm’e dayandıranların görüşüdür.

Müellifin bu bölümde “sûfiler” ile “tasavvuf erbâbı”nı birbirinden ayırdığını görürüz. Ayrıca artık tasavvufun yabancı kültürlerden geldiği iddiasının değişmeye başladığını yerini, tasavvufun kaynağının Kur’ân olduğu fikrinin aldığı söyler. Nitekim, bu değişimin ilk temsilcisi de “Merhum üstadımız” diye yâd ettiği Ferid Kam’dır. Onun *Vahdet-i Vücûd* adlı eserini, kavramın kaynağının Kur’ân olduğu kanaatinin “ilk ürünü”, Hilmi Ziya Ülken’in *İslâm Düşüncesi* isimli eserini ise tasavvufun kaynağının yabancı kültürlerden geldiğini savunan düşüncenin “son mahsulü” olarak değerlendirmesi önemlidir. Vahdet-i vücûd felsefesinin Kur’ân-ı Kerîm’e dayanarak tefsir ve tevil edildiği düşüncesini benimseyen yazarın şu ifâdeleri oldukça dikkat çekicidir: “*İslâm felsefesi diye bir ilim mevcut değildir. Ancak İslâm feylesofları ve onların eserleri vardır. Eğer İslâm Felsefesi adı altında bir tedvin icap ederse münderecâtı tasavvuf ve hikmet-i şerâyi’ olabilir.*”

Bu satırlara kadar genel itibâriyle felsefeye dâir müspet ifâdelerine rastlayamadığımız İz’in burada İslâm Felsefesi diye bir ilim düşünülüğünde içeriğinin ancak tasavvuf olabileceğini söylemesi dikkat çekici olmakla birlikte “tasavvuf erbâbı” olarak nitelediği isimleri ise İslâm filozoflarından farklı bir yere koyması ayrıca dikkate değerdir.

İz “sûfiyyûn”dan mâhiyet olarak ayırdığını belirttiği “tasavvuf erbabı”nın en önemli iki temsilcisi olarak İbnü’l-Arabî ve Mevlânâ’yı zikreder. Bu iki isimden sonra gelen bütün meşhur isimlerin yazdıklarının temelde “bu iki asla” dayandığını söyler. Ayrıca, medrese ve mutasavvıflar arasında görünürdeki çekişmeyi derslerinde metinler üzerinden anlatmak istediğini, bunun için de Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sini metin olarak tercih ettiğini söyler. Ona göre *Mesnevî*’nin aynı konuları manzum ifâde ediyor olması ve zâhir ulemâsı tarafından tasvip ve tercih edilmesinin sebeplerinin başında gelir.

Vahdet-i vücûd hakkındaki görüşlerin en yaygın ifadesi “Heme üst” ve “Heme ez üst” şeklinde ifâde edilen fikirlerdir. Müellif için “Heme üst” sözünü söyleyenler eğer sünnet-i seniyye yolunda iseler onların bu

sözden maksatları eşyada görülenlerin Allah'ın esmâ ve sıfatlarının tecellisi oluşudur. Bazı sûfilerin bu minvalde şeriata muhâlif zannedilen sözlerini kötü niyetle yorumlamaya gerek yoktur. Meselâ Cüneyd-i Bağdâdî'ye isnâd edilen “Leyse fî cübbetî sivallâh/Cübbemde Allah'tan başka bir şey yoktur” ile Hallâc'a nisbet edilen “Ene'l-Hak/Ben Hakk'ım” ifâdeleri yorumlanırken hayatlarının tarikat-ı Muhammediyye üzere olup olmadıklarına bakılmalıdır.

“Heme ez üst” sözünün izahında, Şâh-ı Nakşibend ile vahdet-i şühûd anlayışının temsilcisi sayılan İmam Rabbânî'nin görüşlerine yer verilmesi, onların vahdet-i vücûdu seyr-i sülûkta geçilen makamlardan biri olarak gördüklerini zikretmesi önemlidir. Hak ile halk arasında hiçbir ayrılığın bulunmadığı türden bir birliğin olduğu fikrine ulemâdan olduğu kadar tasavvufun kendi içinden de bir muhâlefetin olduğunu söyleyen İz'e göre yine aynı kriter uygulandığı takdirde bu sözün söylenmesindeki maksat da isim ve sıfatların tecellisi şeklinde olmalıdır. Bununla birlikte îman ile ameli sâbit olmayanların sözlerinde bir kıymet yoktur.

“Hülâsa” kısmında İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinde geçen tasavvuf târifi izah edilir. Burada müellifin daha önce birçok kez izine rastladığımız, donuk olmayan bir tasavvuf anlayışı sergilediğini görülür. Meselâ tanımında yer alan “Hak'tan başkasıyla ilgiyi kesme”nin mânâsı ona göre halktan münâsebeti kesmek demek değildir, böyle yorumlamak sûfilîğin mânâsını anlamamaktır. Bu sözden anlaşılması gereken halktan bir şey beklememek, hayır ve şerrin bir ân olsun Hak'tan olduğunu unutmamaktır.

Ayrıca aralarında başta dört mezhep imamı olmak üzere, Fahr-i Razî, İmam Nevevî, İbn Abidin, İbn Kemâl gibi meşhur fakih ve müctehidlerin yanısıra, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Mevdûdî gibi modern İslâm düşüncesini temsil eden isimlerin tasavvuf hakkındaki müsbet değerlendirmelerine yer verilmesi dikkat çekicidir. Çağdaş âlim ve sûfi şahsiyetlerden Abdülkadir İsa'nın “*Tasavvuftan Hakikatler*” isimli eserinden yaptığı bâzı iktibaslar ile hülâsa kısmı sona erer: “*Erbâb-ı fikirden insaf sahiplerine yakışan bu kâfile ehlinin yollarını tahkik edip tasavvufta sonradan giren bid'atleri ehl-i hadisin metoduyla doğruyu yalandan ehl-i tefsirin yaptığı gibi israiliyyâtı atıp sahihi ortaya koymaktır.*”

Bölümün son başlığı olan “netice” kendi içinde “zikir”, “şükür”, “mürşid” ve “vahdet-i vücûd” alt başlıklarını içerir.

Tasavvufun “fikriyyât” kısmını *Mesnevî* şerhleri üzerinden izaha çalışmak istediğini daha önce zikrettiğimiz müellif, Ahmed Avni Konuk’un *Mesnevî* şerhini ise göremediği için *Mesnevî* üzerindeki değerlendirmelerinin eksik kalacağını üzülererek belirtir. A. A. Konuk’un mezkûr eserinin neşredilip hakikatlerin ortaya çıkarılmasını gönülden niyaz ettiğini ifâde ederek bir kez daha “zikir” bahsine geçer.² Şu tarif dikkat çekicidir: “*Zikir, Allah ve Resûlü’ne inanan bir kimsenin her ne işle meşgulse o işte Allah’ın rızâsını gözetmesidir. Zikrin tek bir anlam ve âna irca edilmesi, işin aşını bilmeyenler için faydalı değildir. Tarîkatta şeyhin müridine tesbih ve evrâd kabilinden verdiği zikir, sâlikin kendi eksiklerini tamamlamaları için bir yola başlama usûlüdür. Bu tıpkı namaz kılmak için abdest almak gibi bir hazırlıktır. Hakîkî zikir her an Hakk’ı düşünmek ve düşündürmektir. Dilde kalan zikir kalbe intikal etmedikçe zikir sayılmaz. Her tarîkatın kendine has zikir, âyin, sema ve hâlleri o tarîka mensup olanları ilgilendirir. Hakk’a yönelmiş kimsenin üzerine düşen ise onları ta’n etmemektir.*”

Zikri şükür konusuna takib eder. Ona göre “Elhamdülillâh, çok şükür” gibi lafızlar “sübhanallâh” gibi birer tesbih hükmündedir. Bu duâlarla hiçbir zaman gerçekten şükredilmiş olmaz. Gerçek “şükür” müellif için Allah’ın insana vermiş olduğu nimetin cinsinden başkasını faydalandırmaktır. İlim tahsil eden birinin öğrendiklerini başkasına öğretmesi, bir doktorun ihtiyaç sahiplerine bedelsiz bakması hep şükür nev’indedir.

Netice kısmı vahdet-i vücûd konusunun özetiyle menşeyinin Kur’ân-ı Kerîm olduğu fikrini tekrarlar sona erer. Müellif, *Fütuhât-ı Mekkiye* ve *Fusûsu’l-Hikem* hakkında birçok fakîh ve muhaddisin müsbet kanâat kullanmasını, onu iyi tetkik etmeden bakan kimselerin dil uzatmalarına engel görür. İbnü’l-Arabî’nin eserlerinin incelendiği takdirde “ittihad” ve “hulûl”ün aynı şey olmadıklarının anlaşılacağını söyler ve XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden Celâleddin Süyûtî’nin sûfilerin ittihad düşüncesiyle hulûlü kastetmediklerini aktarır.

Mâhir İz, engin tevâzuunun bir netîcesi olarak “*ilmî noksanlıktan, hiss-i galebeden ve beşerî gafletten dolayı küçük kitabımız*” dediği, basıldığı devirde sahasında ilk ciddi eser sayılması gereken bu kıymetli telifindeki muhtemel hatalarının bildirilmesini niyaz ederek eseri “...bütün

² Müellifin A. Avni Konuk’un neşredilmesini temenni ettiği bu *Mesnevî* şerhi Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı’nın gayretleriyle neşredilmiştir.

kusurlarımdan Hakk'a istiğfâr eder, afvını tazarru eylerim" satırlarıyla bitirir.

Kitap hakkındaki değerlendirmeler şöylece özetlenebilir:

1. Eserde öne çıkan ilk husus müellifimizin tasavvuf anlayışının kitap ve sünnete dayalı diğeri bir ifâdeyle müteşerrî bir bakış açısına sâhip oluşudur.

2. Bir diğeri husus sûfilerin, tasavvuf târihi boyunca özellikle zikir, şükür, fakr, gına, tevekkül gibi konulardaki yanlış algıları ortadan kaldıracak çalışmalarını yeterince yapmamalarıdır. Tasavvuf anlayışındaki çarpıklıklardan biraz da bu konularda îzahlar getirmeyen mutasavvıflar sorumludur. Bu hâliyle bir ders kitabı olarak hazırlanan eserin tasavvuf savunmasına dönüştüğünü söylemek mümkündür.

3. Mâhir İz kitabın daha başında, medrese ve tekke çevrelerinde ortaya çıkan bazı ihtilâfların birtakım usûl hatalarından kaynaklandığını söyleyerek, bunları şekle ve resme âit görür. Medineli Osman Efendi'den naklettiği şu söz de bu meseledeki kanâatini yansıtmaları bakımından önemlidir: "*Şeriat ve tarikatın câhilleri birbirleriyle mücâdele ederler, âlimleri dâima musâlaha içindedir.*"

4. Kitapta öne çıkan bir diğeri önemli nokta zâkirin belirli bir an ve mekâna hapsedilmeyen bir düşünce yapısında olması gerektiğidir. "*Tasavvufun zikir ve fikirden ibâret olduğu*" belirtilirken "*her türlü ibadetin birer zikir, namazın ise etemm-i zikir oluşunu söylemesi de bu düşüncesinin bir sonucudur.*"

5. Herhangi bir tarıkata intisap edilmese bile usûl-i aşere'de anlatılan on esâsa hakkıyla riâyet eden bir kimsenin, bütün tarîkleri hoş görmesinin en sağlam yol olduğuna işaret etmesi, onun taassuptan uzak bir çizgi izlediğini göstermesi açısından önemlidir.

6. Vahdet-i vücûd düşüncesi, müteşriklerin iddialarının aksine Kur'ân'a dayanır. Vahdet-i şühûd mektebinin temsilcisi sayılan İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ına da tasavvuftaki sapmaları engellemek ve ıslah etmekte büyük bir ehemmiyet verir.

7. Müellifimizin eseri, son yıllardaki yakın dostlarından ve dönemin önemli ilim ve edebiyat adamlarından Kemal Edip

Kürkçüoğlu'nun 1950'li yıllarda hazırladığı “tasavvuf târihi ders notları”yla³ benzerlikler taşımaktadır.

Sonuç olarak ilmî, edebî, tasavvufî birçok özelliğe sahip Mâhir İz'in *Tasavvuf* adlı eseri, onun çeşitli yönlerini aksettirmesine ilâve olarak Türk tasavvuf edebiyatı birikimine eserinde bolca yer veren bir son devir müellifi olduğunu söylemeye imkân vermektedir. Bu noktadan kitap ayrıca büyük bir kıymet ve önem taşır.

³ Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun notları Yusuf Turan Günaydın tarafından kitaplaştırılmıştır: İstanbul 2014